TAJJEB LI TKUN TAF

Tagħrif maħruġ mid-Dipartiment ta' l-Informazzjoni

MARZU, 1961. NRU. 5/61.

TAL-ĦAĠRAT

INT u dieħel l-Imġarr mit-triq tal-Mosta jew taż-Żebbiegħ, fuq ix-xellug hemm fdalijiet ta' żewġ tempji ta' żmien il-ħaġar, jiġifieri ta' l-ewlenin żminijiet tal-bnedmin, meta n-nies kien għad ma għandhiex għodda tal-bronż, ta' l-azzar u tal-ħadid biex taħdem, iżda biss għodda tal-ġebel u żnied. It-tempji huma wieħed akbar mill-ieħor, u huma magħrufin b'Tal-Ħaġrat. Tara hemmhekk ħaġar kbir tassew.

Id-daħla tat-tempju l-kbir kellha faċċata kbira u sabiħa. Minnha aktar baqa' fdalijiet in-naħa tax-xellug milli n-naħa tal-lemin. Is-sura tagħha hi nofs tond, u tixbah lil bini ieħor ta' żmien il-ħaġar fi Spanja u Franza.

F'nofs il-faċċata hemm erba' tarġiet li minnhom tgħaddi għall-kuritur imsaqqaf u mibni b'ħaġar kbir. Kif toħroġ mill-kuritur u titla' tarġa, tiġi f'bitħa kwadra.

Mill-bitħa tgħaddi għat-tliet taqsimiet tat-tempju. Taqsima waħda hi biswit id-daħla tat-tempju, u ż-żewġ taqsimiet l-oħra huma fuq il-ġnub. Qabel tgħaddi għat-taqsimiet hemm tarġa, u qabel tidħol fit-taqsima tan-nofs, jiġifieri dik ta' biswit id-daħla tat-tempju, trid tgħaddi minn fdalijiet ta' kuritur mibni b'ħaġar kbir.

It-tempju kien imdawwar b'ħajt minn barra. Bejn dan il-ħajt u l-ħitan tat-tempju hemm ħamrija u ġebel. U fin-nofs tal-ħajt ta' barra li tiġi wara t-taqsima tan-nofs tat-tempju, tara għatba u l-ħisrejn ta' bieb. Kif tidħol u timxi max-xellug u tinżel it-taraġ, tiġi fit-taqsima tat-tempju li int u dieħel fih mid-daħla ewlenija kienet fuq in-naħa tal-lemin. U għalhekk f'din it-taqsima tista' tidħol kemm mill-bitħa tat-tempju, u kemm mit-taraġ ta' bejn il-ħajt ta' barra u l-ħajt tat-tempju.

Minn din it-taqsima tat-tempju l-kbir tista' tidħol minn bejn fdalijiet ta' kuritur, u tiġi f'tempju ieħor iżgħar, iżda eqdem mill-ieħor. Kien mibni b'ħaġar żgħir.

F'qiegħ l-art ta' dan it-tempju nstab mudell li jixhed li hu tat-tempju ż-żgħir, innifsu. Fih, ma għandniex xi ngħidu, hemm daħla, iżda ma hemmx faċċata nofs tonda u sabiħa bħalma hemm fit-tempju l-kbir. Il-mudell qiegħed fil-Mużew tal-Belt.

Meta tidħol fit-tempju u tgħaddi mill-kuritur tad-daħla, fuq kull naħa tiegħek issib żewġ taqsimiet, u biswitek issib taqsima oħra. Imbagħad, kif tidħol f'din it-taqsima u ddur man-naħa tal-lemin, issib taqsima oħra. Sas-sena 1920, kien għad hemm il-ħis-

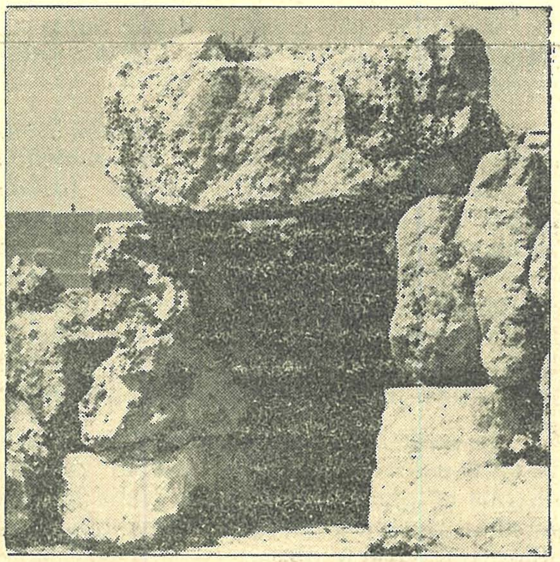

rejn tal-bieb u l-blata li kienu jifirdu t-taqsima tan-nofs mit-taqsima l-oħra li tiġi bejnha u bejn it-taqsima l-oħra. Dawn il-ħisrejn u l-blata ta' fuqhom fil-bini ta' żmien il-qedem huma magħrufin bl-isem ta' *Trilithon.*

Iż-żewġ tempji tal-Ħaġrat għandhom tagħlim x'jagħtuna, kemm jekk jitqies il-għamla tal-bini tagħhom, u kemm jekk jitqies il-fuħħar li nstab fihom.

It-tempju ż-żgħir, li għandu ma' l-elfejn sena qabel Kristu, hu kamra waħda, li fl-arkeoloġija tissejjaħ ċella. Għalkemm ċella waħda, għandha erba' taqsimiet, u tixbah għal kollox lil wieħed mill-oqbra ta' żmien il-ħaġar li nstabu x-Xemxija. Jekk il-bini tat-tempju ż-żgħir tarah imħażżeż fuq karta, tistħajlu kilwa. Din hi s-sura l-aktar qadima tat-tempju Malti ta' żmien il-ħaġar.

It-tempju l-kbir għandu żewġ ċelel, waħda wara l-oħra, u għal kull ċella tidħol minn kuritur. L-ewwel ċella hi mifruda f'żewġ taqsimiet, u t-tempju għandu bitħa li qegħda bejn dawn iż-żewġ taqsimiet, id-daħla u t-tieni ċella. Jekk tara l-pjanta ta' dan it-tempju, tistħajjilha werqa bi tlieta, bħal tat-tut.

It-tempju l-kbir jixhed progress fl-arkitettura u fil-kobor tat-tempju Malti ta' żmien il-ħaġar, u fuq il-pjanta tal-bini tiegħu tfasslu t-tempji Maltin l-oħra ta' żmien il-ħaġar.

Għalkemm il-bini taħsbu wieħed, hu ta' żewġ tempji, wieħed mibni ħafna wara l-ieħor. Din il-ħaġa ġrat ukoll f'tempji oħra mibnijin wara dawk ta' l-Imġarr. Il-bini tagħhom taħsbu wieħed, iżda huma aktar minn tempju wieħed.

It-tempju ż-żgħir Tal-Ħaġrat hu l-eqdem tempju Malti ta' żmien il-ħaġar. L-art tiegħu għandha għadd ta' saffi. Taħt kull wieħed minnhom instab xogħol tal-fuħħar. Fil-qiegħ nett instab fuħħar dekorat b'zokk, bħalma hu dekorat il-fuħħar li nstab l-aktar fil-qiegħ f'Għar Dalam, u li hu l-eqdem fuħħar li nstab hawn Malta. Instab ukoll fuħħar li biex ħadmu d-dekorazzjoni tiegħu nqdew b'sikkina taż-żnied minflok b'zokk.

Il-bċejjeċ tal-fuħħar li nstab huma suwed, griżi, u jagħtu fl-isfar. Instabu ġarar, skutelli, kikkri u mgħaref.

Qabel ma t-tafal ħmewh, qatgħu ħofor u linji, b'sikkina taż-żnied, u mlewhom b'pasta bajda u ħamra. Il-qtugħ fit-tafal mhux 'il ġewwa ħafna, u l-borduri tad-dekorazzjonijiet tal-fuħħar huma wesgħin. Dan hu t-tieni l-eqdem fuħħar li nstab hawn Malta. Is-sengħa tad-dekorazzjoni tixhed li n-nies kienet għaddiet aktar 'il quddiem fil-ħila minn meta kienet tiddekora billi tħażżeż b'zokk fuq it-tafal qabel ma jinħema.

Fis-saffi ta' l-art tat-tempju ż-żgħir instabu skieken taż-żnied, martell tal-ġebel għamla ta' qanpiena, kif ukoll sinna ta' kelb il-baħar li aktarx kienu jinqdew biha biex itaqqbu ħaġa jew oħra.

F'qiegħ l-art tat-tempju l-kbir instab fuħħar ta' lewn iswed, griż u jagħti fl-isfar bħal dak li nstab fil-qiegħ nett tat-tempju ż-żgħir. Kultant ileqq, u kultant hu misbuħ. U fil-pasta ġie li tilmaħ iż-żrar. Instabu ġarar għonqhom sura ta' qanpiena u oħrajn sura ta' lembut, borom bix-xoffa mibruma u skutelli. Dan il-fuħħar hu t-tielet l-eqdem li nstab Malta, u jixhed li n-nies kienet għaddiet aktar 'il quddiem fil-ħila miż-żmien tal-fuħħar li nstab fil-qiegħ nett tat-tempju ż-żgħir.

Hu fuħħar li d-dekorazzjoni tiegħu hi magħmula b'sikkina taż-żnied, iżda s-sikkina daħlet iżjed 'il ġewwa milli daħlet fil-fuħħar taż-żmien ta' qabel, u l-burduri huma dojoq. F'dan il-fuħħar beda jidher il-qiegħ ċatt, u widnejn li huma manku li tista' taqbadhom tajjeb.

Fuħħar dekorat bis-sengħa hu dak tal-qiegħ nett tat-tempju l-kbir Tal-Ħaġrat, li nstab ukoll taħt l-art tat-tempju ż-żgħir, iżda fis-saffi ta' fuq, mhux dak tal-qiegħ.

Is-sengħa tal-fuħħar tat-tempju l-kbir tixhed li hi mnissla mis-sengħa tal-fuħħar li nstab fil-qiegħ tat-tempju ż-żgħir, u din hi mnissla mis-sengħa tal-fuħħar li nstab l-isfel f'Għar Dalam. Dan jixhed kontinwità u progress.

Barra minn hekk, waqt li d-dekorazzjoni tal-fuħħar ta' Għar Dalam hi maħduma fuq dik ta' Stentinello fi Sqallija, il-fuħħar tat-tempji Tal-Ħaġrat jixhed li n-nies ta' gżiritna bdew ifasslu dekorazzjoni għalihom. Għalkemm fi Stentinello hemm xi ftit ta' tixbih mal-fuħħar tat-tempju ż-żgħir, u fi Predio Iozza, fi Sqallija wkoll, hemm ftit ta' tixbih mal-fuħħar tat-tempju l-kbir, b'danakollu f'Tal-Ħaġrat id-dekorazzjoni tal-fuħħar hi aktar Maltija milli barranija.

Nota: **Il-ħarġa li ġġib l-istess numru 5/61 kien fiha żball fir-ritratt u għalhekk din reġgħet ġiet stampata bir-ritratt korrett.**

O.H.M.S.